

Arto Mutanen
Lappeenrannan teknillinen yliopisto
arto.mutanen@lut.fi

TEKNIIKASTA, LUOVUUDESTA JA ONNELLISUUDESTA (Timo Airaksinen toim.)

Filosofien osallistuminen yleiseen yhteiskunnalliseen keskusteluun on muodostunut Suomessa jo perinteeksi. Filosofit ovat tuoneet tarkasteluihin tietyn filosofisen näkökulman, mikä on osaltaan rikastuttanut ja laajentanut ajankohtaisten teemojen käsittelyä. Tällaiset puheenvuorot ovat usein kantaneet yli ja ohi ajankohtaisen tematiikan päivänpolttavuuden. Näistä puheenvuoroista on tullut kansallista kulttuuriamme – yhteistä ymmärrystämme. Filosofia on jo itsessään osa kulttuuriamme. Siten ei ole mielekäästä eikä edes mahdollistakaan luetella kaikkia filosofeja, jotka ovat osallistuneet yleiseen yhteiskunnalliseen keskusteluun. Mainittakoon tässä esimerkiksi Eino Kaila, Georg Henrik von Wright, Oiva Ketonen ja Ilkka Niiniluoto, jotka ovat olleet aktiivisia keskustelijoita ja joiden syvälliset puheenvuorot ovat vaikuttaneet käsityksiimme niin filosofiasta, kulttuurista kuin ihmisenä olemisestakin.

Tämä aktiivisen kansalaiskeskustelun perinne on kiinnostava piirre suomalaisessa filosofisessa kirjallisuudessa. Tämä keskustelu on ollut laajaa ja sen suhde filosofien ns. tieteelliseen (akateemiseen) filosofiaan on vaikea arvioida. Osin nämä käyvät käsi kädessä osin niiden välillä voi nähdä jopa jännitettä. Kuitenkin kokonaisuutena on mahdollista sanoa suomalaisten filosofien osallistumisen yleiseen yhteiskunnalliseen keskusteluun olleen – ja olevan edelleen – laajaa, monipuolista ja korkeatasoista.

Helsingin yliopiston käytännöllisen filosofian professori Timo Airaksinen on aktiivinen julkinen keskustelija. Hän osallistuu moni erilaisin tavoin ajankohtaiseen keskusteluun. Hänen filosofinen tuotantonsa, esimerkiksi tekniikan filosofiasta, on laajaa ja monipuolista. Hänen kirjansa ovat syvällistä filosofista tekstiä, jota on myös (filosofian alalla) maallikoiden mahdollista – ja myös suotavaa! – lukea. Nämä tekstit ovat hieno esimerkki suomalaisesta filosofiasta, joka tulee lähelle laajaa yhteiskunnallista keskustelua säilyttäen samalla filosofiselle ajattelulle ominaisen syvällisyyden.

Tekniikan filosofia on Suomessa saanut osakseen yhä laajenevaa kiinnostusta. Tekniikka on yhteiskunnallisesti tärkeä aihe, eikä sitä tule jättää vain tekniikan asiantuntijoiden – insinöörien – hoidettavaksi. Tekniikka on filosofisesti kiinnostava alue. Tekniikan suhde tieteeseen on tieteenfilosofisesti kiinnostava alue; miten tekniikka (tekniset tieteet, insinööritieteet) sijoitetaan tieteen ja tutkimuksen laajalla kentällä? Tekniikka on monella tavoin kietoutunut

tieteeseen ja tutkimukseen. Yhtäältä tekniikan kehitys edellyttää tieteen antamia tuloksia, mutta toisaalta, ja samalla, tekniikka ”työntää” tiedettä eteenpäin. Tekniikan vaikutus tieteeseen ja tieteelliseen käsitykseen on mitä kiehtovinkin tutkimuskohde. Tekniikan vaikutukset yhteiskuntaan ja ihmiseen ovat moninaiset. Tekniset laitteet eivät ole vain laitteita. Yksinkertaisinkin laite (väline) on laite (väline) vain tietyssä systeemissä. Tätä on mahdollista jäsentää teknosysteemin käsitteen avulla. Teknosysteemin käsite on kuitenkin itsessään ongelmallinen. Airaksisen ohella tekniikan filosofiaa ovat suomessa tutkineet mm. Georg Henrik von Wright, Reijo Wilenius ja Ilkka Niiniluoto.

Kirjassaan *Tekniikka, luovuus, onnellisuus* Timo Airaksinen jatkaa tekniikan filosofiaan liittyvää keskusteluaan. Kirja perustuu Timo Airaksisen johtamaan TEKESin rahoittamaan tutkimusprojektiin ”Tekniikka, hyvinvointi ja kulttuuri: mitä uudelta tekniikalta odotetaan?”. Tutkimusprojektit jäivät usein projektin ulkopuolisille täysin vieraisiksi. Projektien puitteissa tuotetut julkaisut eivät useinkaan anna kuvaa itse prosessista. Nyt käsillä olevaan kirjaan on koottu projektin aikana pidettyjen seminaarien ja keskustelujen antia. Näin kirja antaa mukavalla tavalla kuvan siitä ajatusten ja ideoiden rikkaudesta, josta tutkimus tapahtuu.

Kirjaa jäsentää pitkälle Timo Airaksisen artikkelit. Nämä luovat kirjalle tietyn selkeän teeman ja rakenteen, johon muut puheenvuorot eri tavoin liittyvät. Puheenvuorot on luettavissa sekä itsenäisinä artikkeleina että Airaksisen esiin nostamia teemoja syventävinä ja laajentavina. Seuraavassa keskityn tuomaan esiin joitakin piirteitä Airaksisen artikkeleista ja toivon, että tämä johdattaa lukijat kirjan ääreen lukemaan kokonaisuutta.

Airaksisen teksti on helppolukuista; vaikeat ja abstraktit käsitteet ankkuroidaan konkreettisten esimerkkien avulla todellisuuteen ja samalla konkreettiset esimerkit liittyvät laajempaa kokonaisuuteen. Hänen argumentaationsa tuo monissa kohdoin mieleen erityisesti von Wrightin tuotannon. Airaksinen keskustelee tekniikan suhteesta ihmisyyteen ja kulttuuriimme. Tarkastelussa perustavina käsitteinä tulevat esiin esimerkiksi onnellisuus, jalous ja eettisyys. Miten tekniikka liittyy ihmisyyteen ja sen parantamiseen?

Tekniikka ei ole vain tekniikkaa – neutraaleja välineitä, joita me vain käytämme. Ihminen tekniikan käyttäjänä samalla muuntaa sekä ympäristöään että itseään. Näin näiden välineiden käytön kautta samalla luodaan uutta ihmisyyttä. Tällainen muutos ei ole intentionaalista toimintaa siinä mielessä, että olisi jokin tietty tavoite, jota (yhdessä) toteuttaisimme. Luonnollisesti tiettyjen laitteiden kehittämisessä kehittäjä tekee (tavanomaisessa merkityksessä) intentionaalista työtä. Kehittäjä kehittää tiettyä laitetta – tai keksii tietyn laitteen tiettyyn tarkoitukseen. Samalla tekniikka ei ole vain joukko välineitä, joita meillä on käytettävissämme tyydyttääksemme tarpeitamme. Tekniikka muodostaa ympäristön, jossa olemme –halusimmepa sitä tai emme.

Tekniikan kehittämisessä, ja erityisesti innovaatiotoiminnassa, käyttäjän käsite on tullut keskeiseen asemaan. Tekniikkaa kehitetään nimenomaan pitämällä käyttäjä keskiössä; innovaatiotoiminta on – tai väitetään olevan – yhä enenevässä määrin käyttäjäkeskeistä. Valitettavasti käyttäjän käsite on vaikeasti hahmotettava käsite. Uuden tuotteen käyttäjään ei oikeastaan ole olemassa ennen tuotetta – mitä käyttäjäkeskeinen kehittäminen tai suunnittelu voi tarkoittaa? Tekniikan kehittäjä voi itse pyrkiä ajattelemaan käyttäjän tavoin tai voidaan käyttää koehenkilöitä, jotka edustavat ”tavallisia käyttäjiä”. Kuitenkin ”tavallinen käyttäjä” on kuka tahansa, joka käyttää tuotetta. Siten tavallisen käyttäjän käsite on ongelmallinen: mikä tahansa luonnehdinta jää vain osittaiseksi ja puutteelliseksi. Kehittäjän näkökulmasta tämä tarkoittaa, että käyttäjän käsite on kehittäjälle aina osittainen ja puutteellinen. Ns. käyttäjälähtöisessä kehittämisessä (innovoinnissa) käytetään usein joko satunnaisesti tai harkitusti valittuja testiryhmiä. satunnaisvalinnan avulla pyritään simuloimaan ns. tavallista käyttäjää. Tällainen on ongelmallinen yhtäältä testiryhmän puutteellisuuden ja toisaalta koetilanteen keinotekoisuuden vuoksi. harkinnan mukaan valittuja ryhmiä muotoiltaessa saatetaan valita tiettyjä edistyneitä ja kehittyneitä käyttäjiä. Heidän harrastuksensa ja kiinnostuksensa ansiosta he edustavat ”tulevaisuuden käyttäjää”. Tekniikan kehittäjä voi pyrkiä myös itse samaistua käyttäjään. Tällöin käyttäjäkeskisyyden idea muuntuu radikaalisti: tekniikkaa tosiasiaassa kehitetään kehittäjille ja käyttäjän tulisi lopulta samaistua tähän kehittäjä-käyttäjään.

Tekniikan kehittäjän ja tuottajan näkökulmasta ”vastahakoisia käyttäjiä” ovat ne potentiaaliset käyttäjät, jotka eivät suhtaudu hyväksyvästi tekniikan kehittäjän tuomiin tuotteisiin. Tällaiseen ”vastahakoiseen käyttäjään” on mahdollista suhtautua eri tavoin. On mahdollista pyrkiä ymmärtämään häntä, hänen elämäänsä ja valinojaan; on mahdollista pyrkiä pakottamaan käyttäjät käyttämään tekniikkaa; tai on mahdollista pyrkiä manipuloimaan käyttäjän ajatus- ja elämismaailmaa. Ensimmäinen liittyy luontevalla tavalla käyttäjäkeskeiseen lähestymistapaan.

Ongelmallisuudestaan huolimatta käyttäjän käsite on olennainen ja tärkeä. Kehittäjän tulee tuntea käyttäjän ajatus- ja elämismaailmaa. Ihmisen ajatus- ja elämismaailma ei noudata teknisen rationaliteetin periaatteita. Ajatus- ja elämismaailman ymmärtäminen edellyttää monipuolista, laaja-alaista osaamista. Pelkkä tekninen asiantuntemus ei ole riittävää. Tarvitaan sekä eri alojen tietoja ja taitoja että näiden alojen yhdistävää tai syntetisoivaa osaamista. Perinteinen insinöörin ekspertiisi ei ole tässä suhteessa riittävä – tulisikin vakavasti ja systemaattisesti pohtia ja muotoilla insinöörin ekspertiisi.

Innovaatiotoiminnassa käyttäjä, tai pikemminkin kuluttaja, ja kehittäjä yhdistetään. Käyttäjän suhde kehittäjään on aina vain välillinen. Kehittäjän ja kuluttajan välillä on sekä tuottaja että markkinointi. Tuottajan taipumus on vakiinnuttaa oleva tekniikka ja pyrkiä sitomaan käyttäjä-kuluttaja olemassa olevaan tekniikkaan. Markkinoinnin rooli puolestaan helposti painottuu

manipulatiiviseksi toiminnaksi. Näin syntyy helposti jännitteitä käyttäjäkeskiseen toimintamalliin.

Käyttäjä ottaa - omasta tahdostaan - tietyn laitteen käyttöönsä. Ymmärtääksemme käyttäjän toimintaa ovat hänen tarpeensa ja halunsa keskeisessä roolissa. Tuottaja pyrkii ennakoimaan käyttäjien tarpeita ja haluja, markkinoinnin pyrkiessä luomaan näitä. Kuitenkin käyttäjä käyttää laitteita vaillinaisesti, mutta myös "väärin". Käyttäjä ei siten noudata kehittäjän, tuottajan tai markkinoinnin intentioita. Tällaisen käyttäjän luonnehdinta - ennakointi tai manipulointi - on vaikeaa, ellei jopa mahdotonta.

Luontevimmat käyttäjäkeskeisen kehittämisen esimerkit ovat tietyissä suhteellisen yksinkertaisissa tilanteissa. Tällaiset antavat kuvan tekniikasta tiettyinä laitteina, joita joko käytetään tai siten jätetään käyttämättä vapaan valinnan perusteella. Kuitenkin tällainen ajatus on pinnan sokaisun aiheuttama vääristymä. Tekniikka ei ole vain tekniikkaa, vaan laitteet ovat laitteita vain tietyssä systeemissä. Yksinkertaisinkin työkalu edellyttää järjestelmän, jossa tämä työkalu toimii.

Ihmisten arvot toteutuvat käytännön toiminnassa; inhimillinen toiminta on arvojen toteuttamista. Muuttunut ympäristö muuttaa myös ihmisten toimintoja ja, ehkä, samalla myös arvoja. Ihmisten arki tulee näin arvojen kyllästämäksi; arvovapaita faktoja ei inhimillisessä toimintamaailmassa ole olemassa. Tämä ei kuitenkaan tunnu estävän tutkijoiden, insinöörien tai muiden ns. asiantuntijoiden toimivan ikään kuin arvovapaassa faktatodellisuudessa. Tähän liittyy eräs keskeinen asiantuntijavallan riski. Asiantuntijat ilmaisevat mitä erilaisimpia ihmisten käyttäytymistä ohjaavia normeja. Kuitenkaan empiirisen tutkimuksen perusteella tällaisten normatiivisten ohjeiden johtaminen ei ole mahdollista. Faktoista normien johtaminen edellyttää arvottamiseen liittyvää valtaa; asiantuntijuus tietyllä alueella ei itsessään tällaista valtaa oikeuta. On sinisilmäistä luottaa asiantuntijoihin ohi heidän asiantuntemuksensa.

Asiantuntijuudenlogiikka toimii pitkälle välinerationaalisuuden piirissä. Tällainen toimii asiantuntijuuden oman substanssin sisäisenä diskurssina, teknoretoriikkana. Tällainen johtaa helposti tietynlaiseen päämääräsokeuteen; toiminnan päämäärät jäävät, tai jopa tietoisesti jätetään, keskustelun ulkopuolelle ja keskitytään konkreettisiin ja ratkaistaviin eli "tekniisiin" ongelmiin. Tämä keskittyminen tarkoittaa samalla, että kaikki ongelmat muutetaan teknisiksi ongelmiksi. Tällöin kuitenkin hämärtyy se tosiasia, ettei järjestelmän oikeutus ole sidottu sen osien toimivuuteen. Kuitenkin ihmiselämää jäsentävinä ja ohjaavina järjestelmien tulisi olla yleisesti oikeutettuja. Oikeutukseen ei riitä asiantuntijan oma vakuuttuneisuus tai teknoretorinen argumentaatio.

Tekniikan rooli osana ihmisten elämää, ihmisten viihtymistä on yhä keskeisempi. Nykyinen yksilöllisyyttä korostava elämäntapa on mahdollistanut yksilöitä atomisoivan teknoviihteen esiinnousua. Viihdeteollisuus on alati kasvava ja laajeneva ala. Alati voimistuvana teollisuuden haarana se muuntaa

perinteisiä viihteen muotoja. Esimerkiksi urheilukilpailuissa ei enää seurata suorituksia luonnossa, vaan suoritukset nähdään samalla myös ruudulta – joskus jopa vain ruudulta, näkeehän siitä paremmin. Ruudulta voidaan katsoa paitsi hidastuksia tietyistä tilanteista myös suoritusten seuraaminen, esimerkiksi hiihdossa, on ruudulta jopa helpompaa kuin suoritusten seuraaminen luonnossa. Tämä on johtanut tietyissä tilanteissa jopa käsikirjoitettuihin ”kilpailuihin”. Näin ”[v]iihteen teknologia on muuttumassa teknologian viihteeksi.”

Julkista innovaatiokeskustelua on hallinnut pitkälle teknoretoriikka. Innovaatiopuheesta on tullut koko työ- ja yhteisöelämäämme jäsentävää. Tämä puhe on vaikea ankkuroida arkiseen toimintaan. Tätä ankkurointia vaikeuttaa pitkälle retorinen puhetapa. Tämän ankkuroinnin toteuttaminen edellyttää historianläksyjen huolellisen tekemisen. Tässä suhteessa Airaksisen käsitteellinen jäsenitys ja konkreettiset esimerkit ovat kiinnostavaa ja avartavaa.

Kirjassa olevat muut artikkelit on nähtävissä itsenäisinä artikkeleina. Kuitenkin ne on mahdollista nähdä myös Airaksisen esiin nostamien teemojen edelleen kehittelyinä. Tällaisena kirja tarjoaa kiinnostavan lukukokemuksen. Kirja ei ole helppo eikä nopeasti jäsentyvä. Kuitenkin kirjan läpikäynti on palkitseva kokemus. Oppikirjana kirja lienee suhteellisen raskas. Kuitenkin kirjan avulla – sopivia osia lukemalla – siitä saa oivallisen oppikirjan, jota voi lukea ja uudelleenlukea. Tällainen käyttö tukisi erinomaisesti syvällistä oppimista; erityisesti tällainen lukeminen voisi olla oivallinen tapa oppia tutkimukselliseen toimintaan.

Tekniikka, luovuus, onnellisuus. 2008.

(toim.) Timo Airaksinen. Hämeen ammattikorkeakoulun julkaisu, Hämeenlinna. 192 sivua.